

'N TERUGKEER NA DIE “VEILIGE LAER”: DIE POLITIEK VAN REGSE BLANKE VRESE, 1988-1989

Derek du Bruyn¹ en André Wessels²

Abstract

In this article the politics of right-wing fears in the years 1988 and 1989 (i.e. on the cusp of the new political dispensation in South Africa) is analysed. Right-wing politics is compared with the tendency to move to the right in the governing National Party of the time, and contrasted with events in the black political arena; including increasing political unrest and concomitant violence, as well as black-on-black violence. The years 1988 and 1989 were indeed of great significance in the history of South Africa, with PW Botha's resignation as State President in 1989 paving the way for the watershed events of 1990 and the eventual establishment of a new political dispensation in the country. Issues that are addressed in the article also include the growing tension between the more moderate and more militant right-wing whites; the reasons why far-right whites became ever more militant; the ways in which black people were stereotyped by right-wing whites, and the growth in support for the Conservative Party. The role that fear played in election propaganda is discussed, with special reference to the 1989 "general" election; i.e. the last election in which black people were barred from taking part.

Keywords: Fear; right-wing politics; National Party; Conservative Party; PW Botha; FW de Klerk; AP Treurnicht; political violence.

Sleutelwoorde: Vrees; regse politiek; Nasionale Party; Konserwatiewe Party; PW Botha; FW de Klerk; AP Treurnicht; politieke geweld.

1. INLEIDING

Die moord op die leier van die Afrikaner Weerstandsbeweging (AWB), mnr. Eugene Terre'Blanche, op 3 April 2010³ het opnuut die kollig op Suid-Afrika se regse⁴ blankes laat val. Wat dwing hulle om te glo wat hul glo en wat dryf hulle in die hande van ver-regse organisasies soos die AWB, Suidlanders en die onlangs gestigde Geloftevolk Republikeine? Is dit bloot naakte rassisme van 'n groep mense

---

1 Navorsingsgenoot, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat en tans verbonde aan die Nasionale Museum, Bloemfontein. E-posadres: derek@nasmus.co.za

2 Senior Professor, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein. E-posadres: wesselsa@ufs.ac.za. Hy is ook 'n besoekende genoot van die University of New South Wales at the Australian Defence Force Academy (UNSW@ADFA), Canberra, Australië.

3 Vir meer besonderhede sien onder meer *Beeld*, 5 April 2010, pp. 1-2, 5; *Pretoria News*, 5 April 2010, p. 2; *Die Burger*, 5 April 2010, p. 3.

4 Die term “regs” dui op 'n politieke houding wat beskryf kan word as in wese konserwatief en regs van die middelpunt op die politieke spektrum.

wat steeds stry teen die werklikheid van 'n veelrassige politieke bestel of skuil iets anders daaragter? Weliswaar vorm rassemeerderwaardigheid 'n integrale deel van die regse blanke psige, maar vrees – paranoia selfs – het 'n stewige greep op hierdie groep verkry. Regse vrese, wat deel uitmaak van die heersende vreespsigose onder Suid-Afrikaanse blankes in die breë,⁵ is 'n komplekse en veelkantige verskynsel wat vir lank reeds 'n integrale deel van wit-swart verhoudinge vorm. Terre'Blanche se dood het nie net hierdie teer punt opnuut blootgelê nie, maar ook die belangrikheid daarvan as 'n faktor⁶ – onder meer 'n verdelende faktor – in die Suid-Afrikaanse politiek herbevestig.⁷

Onlangse uitsprake van verskeie blanke leiersfigure in die Suid-Afrikaanse politiek bevat talle verwysings na wit vrese, hetsy direk of indirek. Dit wissel van waarskuwings dat blankes blykbaar op groot skaal uitgewis gaan word tydens die sogenaamde “Nag van die lang messe”⁸ tot kommer oor die vermeende aanslag op die Afrikaanse taal en kultuur.⁹ Vrees en vreespersepsies loop soos 'n goue draad deur talle van hierdie waarskuwings. Van belang is die feit dat sodanige verwysings na vrees nie meer net van ver-regse kant kom nie, maar toenemend ook van groeperinge nader aan die politieke sentrum, waaronder die vakbond Solidariteit en die belangegroep Afriforum. Die algemene gevoel is dat die Afrikaner nie net op vele terreine onder druk is nie, maar dat dié groep se voortbestaan bedreig word. Die vrese wissel dus van “minder ernstige” identiteitstipe vrese wat verband hou met die verlies van taal en kultuur tot oorlewingstipe vrese. Die feit dat hierdie vrese tans so dikwels ter sprake kom, moet uiteraard gekoppel word aan die politieke onsekerheid wat die sogenaamde post-Polokwane-epog¹⁰ kenmerk. Dit is egter ook belangrik dat die historiese dimensie van vrees as faktor in veral die regse politiek nie geïgnoreer word nie. Die geskiedenis van die Afrikaner in die algemeen en die regse blanke in die besonder moet saamgelees word met 'n sogenaamde vreeslyn¹¹ wat sedert die Afrikaner se politieke bewuswording 'n deurlopende faktor was.

5 Vir meer besonderhede sien *Volksblad By*, 2 Mei 2009, p. 18 en 1 Mei 2010, p. 3; *Volksblad*, 26 Mei 2010, p. 9; JP van der Merwe, *Afrikaner values in post-apartheid South Africa: an anthropological perspective* (Ph.D., Universiteit van die Vrystaat, 2009), pp. 154-155.

6 Hoewel vrees in hierdie artikel meestal beskryf word as 'n “faktor”, kan die rol daarvan na gelang van omstandighede verander en intensifiseer in dié mate waartoe dit 'n “dryfkrag” en “determinant” in die politiek word.

7 *Die Burger*, 6 April 2010, p. 10; *Business Day*, 6 April 2010, p. 3; *Sowetan*, 7 April 2010, p.13; *Daily Despatch*, 14 April 2010, p. 8.

8 *Volksblad*, 16 Julie 2010, p. 8. Sien ook *Volksblad By*, 22 Mei 2010, p. 5; *City Press*, 2 Mei 2010, p. 6.

9 *Mail & Guardian*, 15 April 2010, p. 2.

10 Dit verwys na die tydperk van politieke onsekerheid en onstabiliteit wat gevolg het op die African National Congress (ANC) se nasionale konferensie wat in Desember 2007 in Polokwane gehou is.

11 Vir meer besonderhede sien D du Bruyn en A Wessels, “Op weg na die politieke draaipunt van 1948: drie eeue van vrees as faktor in die geskiedenis van Suid-Afrika”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 34(2), Junie 2009, pp. 63, 84-85.

Vrees floreer in tye van politieke onsekerheid en net soos dit die geval is met die onsekerheid wat gekom het na die ANC se Polokwane-konferensie van 2007, was dit ook die geval vóór die einde van apartheid in 1994. Die laaste jare van die apartheidsbewind staan in die teken van uiterste onsekerheid en vloeibaarheid en veral die tydperk 1988 tot 1989 was 'n tyd van intense angs vir veral regse blankes. Trouens, talle van die vreesgebaseerde uitsprake wat in die onlangse verlede deur regse en ver-regse leiers gemaak is, weerspieël grootliks sentimente wat meer as twintig jaar gelede ook geuiter is. Toe was dit weliswaar binne 'n ander politieke konteks, maar dit wat tóé gevrees is – hetsy werklik of vermeend – het nie baie verskil van dit wat tans (2013) gevrees word nie. Aan die einde van die 1980's was daar onder regses 'n verwagting dat “die hele Afrika ekonomies inmekaar [gaan] stort”;¹² daar was 'n vrees vir die “bedreiging wat die ANC vir die voortbestaan van die Afrikaner en die blanke”¹³ sou inhou, en ook “'n vrees vir wraakneming”¹⁴ deur die swart meerderheid, om enkeles te noem. Huidige vrese sluit onder meer in die vrees dat “die geskiedenis homself herhaal”,¹⁵ die vrees “that South Africa will descend into anarchy and chaos”,¹⁶ en die vrees dat “an onslaught” against the white population is coming”.¹⁷ Soos wat dit aan die einde van die tagtigerjare die geval was, staan identiteitstipe vrese, soos die verlies van taal en kultuur, en ekonomiese vrese in die skadu van oorlewingsvrese.

Een van die direkte gevolge van die politieke onsekerheid wat die post-Polokwane-era kenmerk, is “die beweging vanuit die sentrum na regs”.¹⁸ Franz Jooste, 'n prominente AWB-lid, verduidelik: “In die verlede het mense ons [die AWB] gesien as regs radikaal, nou sien mense ons as die oplossing, en almal stroom na ons om hulp en raad en opleiding te kry.”¹⁹ Hierdie “beweging na regs” moet nie noodwendig gesien word in terme van stembus-steun²⁰ nie, maar eerder as emosionele steun en simpatie met regse sentiment.²¹ Net soos daar tans 'n relatiewe “beweging na regs” waarneembaar is, was dit ook die geval in die blanke politiek

12 Onderhoud: JA Marais, Pretoria, 25 November 1991. Al die onderhoude wat vir hierdie artikel gebruik is, is deur Derek du Bruyn gevoer.

13 Onderhoud: AP Treurnicht, Pretoria, 13 Julie 1992.

14 Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992.

15 *Volksblad By*, 22 Mei 2010, p. 4.

16 *Cape Argus*, 16 Junie 2011, p. 8.

17 *City Press*, 2 Mei 2010, p. 6.

18 Prof. André Duvenhage, politieke ontleder verbonde aan die Noordwes-Universiteit, soos aangehaal in *Volksblad By*, 22 Mei 2010, p. 6.

19 *Volksblad By*, 22 Mei 2010, p. 6.

20 In die algemene verkiesing van 2009 het meer as 80% van Afrikaanssprekendes vir die Demokratiese Alliansie (DA) gestem, terwyl die Vryheidsfront-Plus as regse party steun verloor het. Hierdie tendens moet egter gesien word as 'n strategiese skuif omdat regses die DA toenemend sien as 'n party wat uitkomst kan verseker.

21 Vergelyk 'n soortgelyke tendens in die Europese politiek met die opkoms van regse en ver-regse populistiese partye in onder meer Frankryk, Nederland, Oostenryk en Denemarke. Vir meer

aan die einde van die tagtigerjare. Die jare 1988 en 1989 was 'n periode van intense politieke onrus in Suid-Afrika en een van die gevolge daarvan was 'n teruggryp na die sogenaamde “veilige laer” wat die destydse regse partye en groeperings aan blankes gebied het. Soos dit ook nou die geval is, was daar toe uiterste polarisasie tussen die regse blankes en die radikale swart linkervleuel. Hierdie tendens, sowel as groeiende verdeeldheid in regse geleedere oor beleid en strategie, het onder meer daartoe bygedra dat vrees op verskeie maniere op die politiek van die dag ingewerk en 'n nuwe dinamika aan die politieke proses verleen het. Hoewel identiteitskwessies en -strewes²² nie buite rekening gelaat moet word nie, het vrees en vreespersepsies 'n belangrike faktor in die Suid-Afrikaanse politiek geword.

Die doel van hierdie studie is om die rol wat vrees in die jare 1988 en 1989 in veral regse blanke geleedere gespeel het, te ondersoek. Hierdie verskynsel word vergelyk met die neiging na regs binne die Nasionale Party (NP) en gekontrasteer met gebeure in die swart politiek. Regse blanke reaksionisme het teenoor linkse swart protespolitiek te staan gekom. Die kritieke tydperk 1988 tot 1989, wat nie net gekenmerk is deur noemenswaardige groei in steun vir die regse politiek in 1988 nie, maar ook deur die dramatiese bedanking van PW Botha as staatspresident in 1989, het 'n klimaks bereik met die onverwagse wettiging van die ANC in Februarie 1990. Al hierdie rigtinggewende gebeure het afgespeel teen die agtergrond van die ergste swart politieke onrus en protesopstande wat Suid-Afrika tot nog toe beleef het.

Kwessies wat in hierdie studie aangespreek word, sluit in: botsende standpunte in regse geleedere oor wat die aangewese politieke strategie vorentoe moes wees; groeiende spanning tussen die gematigde en regse blankes op alle vlakke van die Suid-Afrikaanse samelewing; die redes vir die toenemende militantheid in ver-regse geleedere; regse blankes se stereotipering van swartes as buitegroep wat 'n bedreiging vir blankes se voortbestaan sou inhou; die verwydering tussen die verligte pro- en die reaksionêre anti-reformiste in die NP en die goeie vertoning van die Konserwatiewe Party (KP) in die algemene verkiesing van 1989. Ten slotte word ook gekyk na die manifestering van 'n gees van fatalisme onder regse blankes aan die einde van die tagtigerjare. Deurgaans word die rol wat vrees as 'n faktor in die regse asook in die breë blanke politieke denke gespeel het, verreken. Daar word onder meer gekyk na die rol wat vrees in verkiesingspropaganda tydens die algemene verkiesing van 1989 gespeel het. Aangesien vrees so 'n determinerende faktor in die regse politiek was, word verwys na die sogenaamde “politiek van vrees” – 'n term wat nie net dui op vrees as 'n politieke determinant nie, maar ook dui op vrees as 'n politieke instrument wat ingespan kan word om sekere politieke doelwitte te bereik.

---

besonderhede sien C Power, “Border control”, *Time* 179(9), 5 Maart 2012, pp. 40-44; *Die Burger*, 25 September 2010, p.15; *Rapport*, 17 Januarie 2010, p. 1.

22 Vergelyk in hierdie verband sommige blankes se strewes na 'n eie volkstaat.

2. BOTSSENDE STRATEGIEË IN DIE REGSE POLITIEK: GEWAPENDE VERSET VERSUS PARLEMENTÊRE PROTES

In 1988 en 1989 staan die regse politiek in Suid-Afrika in die teken van veral drie tendense, naamlik tekens van groeiende verdeeldheid in regse geleedere, uiterste polarisasie tussen die blanke regtervleuel en die radikale swart linkervleuel, en toenemende vervreemding en verwydering tussen die reaksionêre en verligte elemente binne die regerende NP self. Die gesamentlike effek van hierdie verwickelinge is nie net van belang vir die verloop van gebeure in die regse politiek sedertdien nie, maar ook vir die breë blanke politiek.²³

Die goeie vertoning van die KP in die algemene verkiesing van 6 Mei 1987²⁴ het geensins die regses gekonsolideer nie. Trouens, sedertdien sou groeiende verdeeldheid 'n kenmerk van die regtervleuel word. Hierdie tendens het direk verband gehou met die botsende standpunte oor wat die regse politieke strategie vorentoe moes wees. Terwyl die meer gematigdes, veral lede van die KP, in die lig van dié party se vertoning in die 1987-algemene verkiesing hul hoop op 'n moontlike regse magsoorname by die stembus gevestig het, het 'n sodanige konstitusionele strategie minder byval in die groeiende ver-regse geleedere van onder meer die AWB begin vind. In hierdie kring, wat toenemend kenmerke van die neo-fascistiese Afrikaner-weerstandsgroepe van die dertiger- en veertigerjare²⁵ begin toon het, het die geweldsopsie toenemend begin veld wen as 'n metode om Afrikaner-heerskappy oor 'n eksklusiewe grondgebied te bewerkstellig.²⁶

Teenoor die ver-regses, het die gematigde regses se strategiese denke hoofsaaklik om twee opsies begin wentel. Enersyds het daar in die meer verligte KP-kringe die oortuiging begin posvat dat apartheid wel deur 'n oorwinning by die stembus heringestel sou kon word. Daar is geredeneer dat 'n oorwinning van die meerderheid setels in die destydse Oranje-Vrystaat (OVS) (vandag die Vrystaat-provinsie) en Transvaal (vandag die Gauteng-, Mpumalanga-, (deels) Noordwes-, en Limpopo-provinsies) binne die KP se vermoë was en dat die party se beleid aldaar eensydig op munisipale vlak afgedwing sou kon word. Andersyds is gevoel dat indien so 'n oorwinning nie moontlik was nie, daar begin moes word met die

23 H Zille, "The right wing in South African politics" in PL Berger en B Godsell (reds.), *A future South Africa: visions, strategies and realities* (Kaapstad, 1988), pp. 56, 85; J Liebenberg, "Regse tier: hoe trek ons sy tande uit?", *Democracy in Action*, September 1989, p. 16; P Moorcraft, *African nemesis: war and revolution in Southern Africa* (Londen, 1990), p. 374.

24 Die KP het die Progressiewe Federale Party (PFP) as amptelike opposisie vervang.

25 Vergelyk die Ossewa-Brandwag en die sogenaamde hempbewegings. Vir meer besonderhede sien Du Bruyn en Wessels, p. 79; FJ van Heerden, *Nasionaal-sosialisme as faktor in die Suid-Afrikaanse politiek, 1933-1948* (D.Phil., Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1972), pp. 36-94, 113-117; B Bunting, *The rise of the South African Reich* (Londen, 1986), pp. 56-65.

26 J Hyslop, "The impact of the ultra-right on South African politics", *South African Review* 4, pp. 393-401; Zille, pp. 56, 85; C Hope, *White boy running* (Londen, 1988), p. 226.

opbou van 'n sodanige regse steunbasis sodat enige poging deur ander partye om 'n staatkundige oplossing sonder die deelname van die regses te probeer vind, nutteloos sou wees. Die goeie vertoning van die KP tydens die tussenverkiesings wat in Maart 1988 in twee plattelandse kiesafdelings in die Transvaal gehou is, sowel as in die landswye munisipale verkiesings van Oktober 1988, het nuwe stukrag aan hierdie twee opsies verleen. Die KP het sy aanvanklike plattelandse steunbasis begin uitbrei na die blanke werkers- en laer-middelklasse in stedelike gebiede, veral in die destydse Pretoria-Witwatersrand-Vereeniging (PWV)-streek (vandag die Gauteng-provinsie).²⁷

Een van die strategieë wat die KP se werwingsveldtogte ná die 1987-verkiesing gekenmerk het, was pogings om eksklusiewe beheer oor stadsrade, bestuursrade van blanke skole, landbouverenigings en selfs kerkrade oor te neem. By wyse van hierdie strategie, wat op die grondvlak-kieser gemik was, kon die KP sy magspisioe versterk en terselfdertyd met die implementering van sy beleid van partisie²⁸ op plaaslike owerheidsvlak begin. So byvoorbeeld het die KP-beheerde stadsraad van Boksburg in 1988 rasseseiking heringestel ten einde die dorp se openbare geriewe opnuut te segregeer. Soortgelyke pogings is ook deur ander KP-beheerde stadsrade aan die Witwatersrand, waaronder Carletonville, aangewend. Hierdie optrede – wat opgevolg is deur swart verbruikersboikotte as teenreaksie – is later deur 'n hofbevel onwettig verklaar.²⁹

'n Kenmerk van die KP se strategie was nie net om die NP se “mandaat” vir die implementering van politieke hervormings in twyfel te trek nie, maar ook om die KP as die ware verteenwoordiger van die “volk” voor te stel. 'n Voorbeeld hiervan was die KP en die Afrikaner-Volkswag (AV) van prof. Carel Boshoff se gesamentlike organisering van 'n afsonderlike simboliese ossewatrek in 1988 ter viering van die 150-jarige herdenking van die Groot Trek. Hierdie inisiatief, wat in die NP-gesinde media as die “skeur-trek”³⁰ beskryf is, het wye steun en deelname onder regse blankes geniet. Dit was veral duidelik tydens die afsluitingsverrigtinge te Donkerhoek naby Pretoria, toe die leiers van die vernaamste regse partye – insluitend Terre'Blanche – die verhoog gedeel het. Pleidooie is opnuut gelewer

27 J Grobbelaar en S Bekker, *Vir volk en vaderland: a guide to the white right* (Durban, 1989), pp. 10-11; NJ Rhoadie, *White perceptions of black-white power sharing in South Africa's central governmental institutions* (RGN-verslag: geleentheidspublikasie 43), p. 134; P Joyce, *The rise and fall of apartheid* (Kaapstad, 1990), p. 135.

28 Die KP se beleid van partisie was in wese 'n vorm van apartheid wat daarop gemik was om blanke beheer oor sogenaamde eie gebiede en instellings te verskans.

29 NJJ Olivier, “South African politics: the state of play”, *Reality* 21(1), Januarie 1989, pp. 7-8; R Humphries en K Shubane, “A tale of two squirrels” in Anon, *South Africa at the end of the eighties* (Johannesburg, 1989), pp. 82-86; H Giliomee, *The Afrikaners: biography of a people* (Kaapstad, 2003), p. 623.

30 *Die Burger*, 11 Oktober 1988, p. 10. Sien ook *The Star*, 16 Desember 1988, p. 8; *Die Hervormer*, Maart 1988, p. 4.

vir regse eenheid, 'n ideaal wat ten spyte van pogings van die AWB-leier in dié verband, nog nie verwesenlik kon word nie. Terwyl die KP en die HNP weens die jarelange persoonlike geskil tussen die partyleiers en nie soseer weens beleidsverskille nie, vir eers nie die strydbyl kon begrawe nie, het KP-leier, Andries Treurnicht, eweneens 'n probleem met die AWB en dié se omstrede leier gehad. Treurnicht se vrees dat die AWB nie net die meer verligte KP-ondersteuners sou vervreem nie, maar selfs die party sou wou kaap, het in die weg van 'n breë alliansie in regse geleedere gestaan.³¹

Teenoor die meer gesofistikeerde beeld wat Treurnicht en die KP voorgehou het, het die dampkring van die kruer ver-regse politiek ná 1987 toenemend 'n aantrekkingskrag vir ontnugterde jong blanke Afrikaners geword. Dit was veral die slagoffers van die heersende ekonomiese resessie en die NP se arbeidshervormings (vergelyk die afskaffing van werksreservering) wat hul heil in die ver-regse organisasies gesoek het. Die AWB se gewildheid het veral in die plattelandse gebiede van die Transvaal begin groei, onder meer danksy, in die woorde van Arthur Kemp, Terre'Blanche se "magnificent oratory".³² Die wye mediadekking wat die AWB se byeenkomste geniet het, het ook daartoe bygedra. Terre'Blanche was welsprekend en hy kon die emosie en sentiment van diegene na wie hy toenemend as die "Boerevolk" verwys het, behendig uitbuit. Die boodskap was meestal apokalipties van aard: die Boerevolk het homself in 'n krisis bevind vanweë "duistere magte" (vergelyk die kommunisme, die ANC as terroriste-organisasie, die vyandiggesinde buiteland, die internasionale geldmagte en die sogenaamde Illuminati) wat glo die Afrikaner wou vernietig. Hierdie boodskap, wat in werklikheid 'n poging was om opnuut aan regse blankes se vrese name te gee, het troos vir 'n grootliks verbitterde en vervreemde segment van die Afrikanerdom gebied.³³

Op die keper beskou lyk dit of heelwat van die vreesgebaseerde sentiment van die Afrikaner-nasionalistiese beweging van die dertigerjare³⁴ opnuut na die oppervlak begin kom het. Tydens die dertigerjare toe die Afrikaner hom ook in 'n bestaanskrisis³⁵ bevind het, is die kwessie van etniese nasionalisme gestimuleer ten einde die regse Afrikaner op rassegrondslag te mobiliseer. Terselfdertyd is daar egter ook belangrike verskille tussen die beweging van die dertigerjare en dié van

31 Onderhoud: JA Marais, Pretoria, 25 November 1991; Liebenberg, p. 3; P Frankel (red.), *State, resistance and change in South Africa* (Londen, 1988), p. 292; JA Coetzer, "Versoeningspogings in regse blanke geleedere", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 11(3), Desember 1986, pp. 109-113.

32 A Kemp, *Victory or violence: the story of the AWB* (Pretoria, 1990), p. 37.

33 Kemp, pp. 34-37, 72; Hyslop, pp. 393-398; Grobbelaar en Bekker, p. 40; *Vrye Weekblad*, 20 April 1990, p.18; *Beeld*, 5 April 2010, p. 11; *Die Burger*, 6 April 2010, p. 10; *Mail & Guardian*, 15 April 2010, p. 2; *Sunday Times*, 11 April 2010, p. 2.

34 Du Bruyn en Wessels, pp. 62-85.

35 Vergelyk die ekonomiese resessie en die daaropvolgende armblankevraagstuk.

die tagtigerjare. Benewens die feit dat die ver-regse beweging van die tagtigs meer inklusief was deur ook Engelssprekende blankes toe te laat, was 'n nuwe religieuse dimensie ook opvallend. Dit was nie soseer 'n toegewydheid aan ortodokse Christenskap nie, maar eerder 'n behepthed met godsdienstige fantasieë wat rassemeerderwaardigheid verheerlik het. Dit was veral radikale splintergroepies soos die Blanke Bevrydingsbeweging wat in 1987 onder leiding van prof. Johan Schabort gestig en in die daaropvolgende jaar verbied is, wat sodanige opvattinge gepropageer het.³⁶

'n Ander dimensie wat in die Afrikaner-nasionalistiese beweging van die dertigerjare ontbreek het, maar weens die omstandighede van die tyd 'n rol in die moderne ver-regse beweging sou speel, was die kwessie van gewapende verzet om politieke doelwitte te bereik – in dié geval die skepping van 'n eksklusief blanke boerestaat of volkstaat.³⁷ Hoewel die groter klem op die geweldsopsie te verklaar is aan die hand van die ver-regses se persepsie van 'n “groeiende swart bedreiging” en die gepaardgaande ervaring van gevoelens van 'n verlies van politieke mag en gevolglike politieke magteloosheid, het dit egter 'n toenemend offensiewe karakter aangeneem. Hierdie tendens het duidelik geword namate veral die AWB se para-militêre strukture ná 1987 verder versterk en uitgebrei is. Alle lede van die AWB, insluitend vroue en kinders, is by militêre opleidingskampe betrek. Hierdie verwikkeling, sowel as die toenemende sigbaarheid van handwapens tydens openbare byeenkomste, het gedui op 'n psigose wat in terme van meer as bloot selfverdediging te verklaar is.³⁸ Terre'Blanche het grootliks daarin geslaag om sy ondersteuners se ergste vrese aan te blaas en die gevolg daarvan was 'n ondersteunerskorps wat Fergal Keane raak beskryf as 'n groep mense wat “poisoned with fear”³⁹ was. Terselfdertyd het hulle gepoog om deur hul intimiderende magsvertoon juis vrees by ander, veral swart mense, aan te wakker.

Terwyl die geweldsopsie in AWB-kringe nog met 'n mate van selfbeheersing beheë is, het ander ver-regse splintergroepe – sommige van hulle selfs verder regs as die AWB, waaronder die Wit Wolwe en die Wit Bevrydingsleër – openlik geweld gepredik. Hierdie wit terroristegroepe, bestaande uit hoofsaaklik laaggeskoolde blanke mynwerkers, verarmde blanke boere en regse elemente in die veiligheidsmagte, het hulle sporadies aan terreurdade en sabotasie-aksies skuldig

36 MC Smit, “Credo van die Afrikaners: die Konserwatiewe Party en Afrikanermag, 1982-1987”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 19(1), Junie 1994, pp. 2-3; PH Baker, “South Africa: the Afrikaner angst”, *Foreign Policy* 69, Winter 1987-88, p. 71; Hyslop, pp. 398-399; Grobbelaar en Bekker, p. 30.

37 Vir meer besonderhede oor die Boerestaat-filosofie, sien Kemp, pp. 104-112; R van Tonder, *Boerestaat* (Randburg, 1990), *passim*; Anon, *Boerestaat Party! Geen politieke party veg vandag vir die herstel van ons Boerestaat nie!* (pamflet, Randburg, 1988), p. 2.

38 Frankel, p. 292; Liebenberg, p. 3; *Beeld*, 5 April 2010, p. 1.

39 F Keane, *The bondage of fear: a journey through the last white empire* (Londen, 1994), p. 124.

gemaak. Hulle optrede is gekenmerk deur die sabotasie van swart taxi-staanplekke, bushaltes, kragdrade en waterpyplyne deur middel van kommersiële plofstof. Die betekenis van hierdie optrede moet nie soseer in militêre terme gesien word nie, maar eerder as die produk van populisties-religieuse fantasieë. Sodanige optrede is meestal geregverdig deur dit te koppel aan hul verwronge opvattinge van wat “God van hulle verwag om die Boerevolk te beskerm”.⁴⁰ Die bekendste voorbeeld hiervan is die geval van Barend Hendrik Strydom, ’n lid van die Wit Wolwe, wat in November 1988 agt swart mense op Strijdomplein, Pretoria, koelbloedig doodgeskiet en 16 gewond het. Strydom se latere verduideliking van sy optrede ooreenkomstig genoemde religieuse opvattinge het die verreikende invloed van vreesverwante fanatisme op veral ver-regse blootgelê.⁴¹

Die Strijdomplein-voorval was nie net sprekend van die effek van fanatisme op die ver-regse blanke se politieke denke nie, maar in ’n sekere sin ook simbolies van die mate waartoe regse blankes en die swart bevolking in daardie stadium van mekaar verwyderd was. Vir ver-regse, en selfs lede van die regse hoofstroom, was sodanige gedrag in die lig van heersende omstandighede regverdigbaar. Duidelik het polarisasie tussen die blanke regtervleuel en die hoofsaaklik swart linkervleuel van die Suid-Afrikaanse politiek sodanig versleg dat “verwydering” oorgegaan het in “vervreemding”. Hierdie toestand is grootliks veroorsaak deur ’n neiging tot “sondebok-tipering” aan albei kante. Swart mense se negatiewe ervaring van regse se kru rassisme het daartoe gelei dat regse toenemend as die oorsaak van swartes se lyding gesien is. Eweneens het die persepsie ontstaan dat die NP-regering se klaarblyklike onwilligheid om daadwerklik teen ver-regse op te tree, ’n aanduiding was dat die wit regering meer oor die regse se welsyn as oor swart griewe besorg was. Terselfdertyd het die ver-regse swartes beskou as die buitengroep wat hul voortbestaan bedreig het en daarom het alle swart mense ’n versinnebeelding geword van dit wat hierdie blankes gevrees het.⁴²

Die stereotipering van buitengroepe speel ’n belangrike rol in die versterking van vrees en vreespersepsies. Dit was duidelik ook die geval met die regse en hul ervaring van swart mense as ’n bedreiging. Die gevestigde persepsie van alle swart mense as gewelddadig, onbetroubaar en onverantwoordelik, was die produk van vervreemding wat deur die jarelange skeiding van wit en swart in die hand gewerk is. Vervreemding het egter nie net valse persepsies gekweek nie, maar ook vrese versterk. Die feit dat regse blankes weens die diepliggende vervreemding

40 *Vrye Weekblad* 2(15), 2 Februarie 1994, p. 9.

41 JA Coetzer, “Die omvang van regse geweld in Suid-Afrika”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 18(2), Desember 1993, p. 153; Anon, “White heat”, *New Statesman and Society* 3(20), 28 September 1990, p. 14.

42 W Jordaan, “Die bevrore psige van die regse radikaal”, *Insig*, April 1990, pp. 15-16; J van Zyl, “Vrese en die toekoms”, *De Kat* 3(6), Desember 1987/Januarie 1988, p. 42; A Hochschild, *The mirror at midnight: a South African journey* (New York, 1990), pp. 216-217.

en verwydering wat tussen hulle en swart mense ingetree het, nie in staat was om swart denke en emosies te peil nie, het vrees gekweek. Hier moet gewys word op regse blankes se persepsies van swartes se sogenaamde “hearts of impenetrable darkness”⁴³ as onpeilbare donker dieptes. Hierdie onpeilbaarheid waarin die swart psige oënskynlik gehul was, was grootliks ’n produk van die regses se voortdurende herroeping in die geestesoog van vroeëre anti-blanke geweld in Afrika. As voorbeeld kan gewys word op die gewelddadige Mau-Mau-rebellie⁴⁴ in Kenia in 1952-1955, en die geweldpleging teen blankes na die onafhanklikheidswording van die Belgiese Kongo⁴⁵ (vandag die Demokratiese Republiek van die Kongo) in 1960. Die skrikbeeld van ’n “sluipende swart figuur met ’n panga in die hand” wat toe in die blanke onderbewuste vasgesteek het, het teen die laat tagtigerjare verander in ’n beeld van ’n “swart kryger in kamoefleerdrag met ’n AK47 in die hand”. Hierdie beeld, wat in baie gevalle deur werklike gebeure en ervarings geskep is, het ’n inherente deel van regse blankes se gestereotipeerde vreespersepsie van swart mense geword.⁴⁶

Aangesien regse blankes skynbaar nie in staat was om hul meesal irrasionele vrese vir die “swart kryger” rasioneel te verwerk nie, het hulle swart mense as sogenaamde “blank screens on to which [they] project their own fears and preconceptions”⁴⁷ gesien. Regse blankes het hul vrese op swartes projekteer ten einde dit te probeer verwerk. Die verskynsel van “sondebok”-tipering het dus ook op ’n ander vlak manifesteer, naamlik die van vreesprojeksie. Hiervolgens het regse vrese ’n “swart aangesig” verkry en wel in die mate waartoe hul (die regses se) persepsies van bedreiging dié was van ’n swart persoon wat by hul huise inbreek, hul van hul besittings beroof, weerlose blanke vroue verkrag en uiteindelik as gewetenlose magshebbers hulle uit die land verjaag. Die doel van “sondebok”-identifikasie was dus nie net die identifisering van ’n sigbare vyand nie, maar ook ’n sielkundige meganisme wat ingespan is om van vrese te ontkom, dit te verwerk

43 J Conrad, *Heart of darkness and typhoon* (Craighall, 1987), p. 88. Vergelyk ook Conrad se beskrywing van blankes se neiging tot die verontmensliking van Afrika en swart mense in *ibid.*, pp. 7-21.

44 Vir meer besonderhede sien D du Bruyn en A Wessels, “Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die eerste dekade van die apartheids-era, 1948-1958”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 32(2), Desember 2007, pp. 92-93.

45 Vir meer besonderhede sien D du Bruyn en A Wessels, “Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die tweede dekade van die apartheids-era, 1958-1969”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 33(1), Junie 2008, pp. 7-9.

46 S Dikeni, “The thing with you white people”, *Die Suid-Afrikaan* 50, Oktober 1994, p. 44; R Malan, *My traitor’s heart* (Londen, 1990), pp. 155-156, 226, 240; Hope, p. 234; A van Rensburg, “Die Mau Mau-slagtings en ons: ook dit was swart teen swart”, *Insig*, September 1992, pp. 24-25; *Volksblad By*, 2 Mei 2009, p. 18.

47 Malan, p. 155.

en daaraan 'n naam te gee. Dikwels is die vrese nooit verwerk nie, maar eerder vertroetel.⁴⁸

Die negatiewe gevolge van die vertroeteling van rasgebaseerde vrese was nie net by ondersteuners van die regse politiek sigbaar nie, maar ook 'n betekenisvolle tendens binne die NP. Van belang is die rol wat vrees gespeel het in die verwydering gedurende die laat tagtigerjare tussen die sogenaamde pro-reformiste en die anti-reformiste – laasgenoemde sedertdien ook bekend as die “nuwe regsies” – binne die NP. Die verwydering wat veral na PW Botha se omstrede Rubicon-toespraak⁴⁹ van 1985 ingetree het, het verdiep namate Suid-Afrika nie net weens omstandighede nie, maar ook weens Botha se terugkrabbeling op 'n politieke dooiepunt afgestuur het. Botha en die anti-reformiste se houding was nie net die produk van vrees vir die gevolge van verdere demokratisering vir blanke heerskappy nie, maar 'n houding wat juis die determinerende rol wat vrees in die blanke gemeenskap gespeel het, versterk het. Dit was veral ANC-gesteunde politieke aktivisme en massa-opstande, waarna later weer verwys word, wat Botha bekommer het. Volgens Inus Aucamp, 'n voormalige Vrystaatse NP-leier, het die massa-protesoetrede “'n vrees-psigose [sic] by Suid-Afrikaners laat posvat en die NP forseer om op te tree om dit te besweer”.⁵⁰ Die mate waartoe vrees, soos wat dit ook die geval in die regse politiek was, 'n manipuleerbare werktuig in die NP-leierskap se hande geword het, is van belang. Dit is hierdie vertroeteling van vrese in eie boesem wat nie net reaksionêre sentimente binne die NP versterk het nie, maar uiteindelik die verwydering tussen die pro- en anti-reformiste sou onderlê.⁵¹

Die rol wat die militêre establishment in die laat tagtigerjare in die doelbewuste versterking van blanke vrese gespeel het, het nie net verband gehou met die mate waartoe die “vyand” (lees ANC) in die oë van blankes gedemoniseer is nie, maar ook die feit dat 'n psigose van “omsingeling” doelbewus versterk is. Enersyds is die bedreiging wat die ANC en sy bondgenote vir blankes sou inhou,

48 Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992; Malan, p. 239; RH du Pré, *The making of racial conflict in South Africa: a historical perspective* (Johannesburg, 1990), p. 95; Van Zyl, p. 42; *Die Volksblad*, 16 Februarie 1994, p. 11; *Mail & Guardian*, 15 April 2010, p. 2. Sien ook JM Coetzee, *Waiting for the barbarians* (Johannesburg, 1981), p. 114.

49 Vir meer besonderhede sien Argief vir Eietydse Aangeleenthede (AREA), PW Botha-versameling (PV 203), 4/2/133: toespraak van die staatspresident, mnr. PW Botha, gelewer tydens die NP se Natalse kongres te Durban, 18 Augustus 1985.

50 JM Aucamp, *Die Nasionale Party van Suid-Afrika se laaste dekade as regerende party, 1984-1994* (DPhil, Universiteit van die Vrystaat, 2010), p. 142.

51 Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992; RM Price, *The apartheid state in crisis* (Oxford, 1991), p. 242; P le Roux, “The economics of conflict and negotiation” in PL Berger en B Godsell (reds.), *A future South Africa: visions, strategies and realities* (Kaapstad, 1988), pp. 204-206; JCR Liebenberg, “Apartheid’s military in politics: naked power revealed”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 15(1), Junie 1990, p. 137; J Blumenfeld, *South Africa in crisis* (Londen, 1987), p. 61.

vergroot ten einde daadwerklike optrede teen laasgenoemde te regverdig. Die militêre aanvalle wat gedurende 1988 deur die Suid-Afrikaanse Weermag (SAW) op ANC-basisse in die buurlande uitgevoer is, sowel as die verbod wat in Februarie 1988 op verskeie swart buite-parlementêre organisasies, waaronder die United Democratic Front (UDF) en die Azanian People’s Organisation (AZAPO), geplaas is, moet in terme van hierdie strategie gesien word. Deur middel van sogenaamde “kragdadige” optrede wou die NP legitimiteit in die oë van veral regse blankes en konserwatiewe Nasionaliste behou. Andersyds is ’n vreespsigose ook doelbewus op grondvlak geskep as ’n soort kohesiekrag wat blankes oor partygrense heen moes verenig. Gevolglik het ’n selfbeveiligingsbeheptheid onder die blanke gemeenskap posgevat wat onder meer wapenverkope laat styg het en blankes op ’n veilige afstand van townships gehou het. Deur meer vrees met vrees te kweek, is gepoog om soveel blankes as moontlik binne die NP se “veilige laer” saam te hok.⁵²

Die direkte gevolge van bogenoemde strategie was tweërlei van aard. Enersyds het Botha, ironies genoeg, ’n rol gespeel in die ondermyning van die hervormingsklimaat⁵³ wat hy help skep het, en in die proses regse sentiment binne die NP versterk. Deur nie net self regse geluide te maak nie, maar ook die anti-hervormingsgesindes in die party se hand te sterk, het die NP ’n boodskap aan kiesers oorgedra wat kwalik met die party se prioriteite in die vroeë tagtigerjare te versoen was. Daar bestaan dus rede om te glo dat Botha se optrede by implikasie die regse politiek in die laat tagtigerjare versterk het. Andersyds het hierdie neiging in die NP tot ontevredenheid onder die sogenaamde “verligte” en “hervormingsgesinde” Nasionaliste, waaronder Roelf Meyer, Stoffel van der Merwe en Barend du Plessis, gelei.⁵⁴ Een rede hiervoor is dat dieselfde “kragdadigheid” wat die veiligheidsapparaat se optrede gekenmerk het, ook ’n kenmerk van Botha se bestuurstyl geword het. Verder lyk dit of Botha self ’n slagoffer geword het van die vrees wat hy so effektief kon manipuleer.⁵⁵ Uiteindelik het sy (Botha) en sy binnekring se vrees vir die onvermydelikheid van ’n toekomstige swart regering hul politieke visie sodanig belemmer dat dit gelei het tot ’n toestand wat die skrywer At van Wyk raak beskryf as “a growing mulishness of a Nat leadership seemingly anxious only to preserve itself in power”.⁵⁶

52 A Venter (red.), *South African government and politics* (Johannesburg, 1989), p. 18; T Heard, *The Cape of storms* (Johannesburg, 1990), pp. 146-155, 162-164; G Middelburg, “Vrees het ’n eie reuk”, *Vrye Weekblad* 2(2), 8-21 Junie 1993, p. 13; Moorcraft, pp. 374, 378, 385, 404-405.

53 Vir meer besonderhede sien D du Bruyn en A Wessels, “Swart protes versus wit teenstand: die politiek van regse blanke vrese, 1982-1987”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 35(1), Junie 2010, pp. 101-104, 110.

54 Vir meer besonderhede oor hierdie denkstroom in die NP sien W de Klerk, *FW de Klerk: die man en sy tyd* (Kaapstad, 1991), pp. 127-134.

55 A Ries en E Dommissie, *Leierstryd* (Kaapstad, 1990), pp. 252-253, 262; Moorcraft, pp. 374, 389; Price, pp. 242-245; Giliomee, pp. 626-628.

56 A van Wyk, *The birth of a new Afrikaner* (Kaapstad, 1991), p. 34.

3. DIE BEGIN VAN DIE DE KLERK-ERA EN DIE ALGEMENE VERKIESING VAN 1989

Die algemene verkiesing wat op 6 September 1989 gehou is, staan veral om twee redes uit as van deurslaggewende belang vir die verloop van die politieke proses sedertdien, naamlik die omstrede politieke gebeure wat die verkiesing voorafgegaan het en die goeie vertoning van die regse stem. Die groeiende verwydering tussen Botha en van die jonger, meer progressiewe, kabinetslede, het Botha geïsoleer gelaat en uiteindelik tot sy bedanking as staatspresident op 14 Augustus 1989 gelei. Botha se klaarblyklike onvermoë (onwilligheid?) om Suid-Afrika van 'n naderende politieke krisis te red, het tot gevolg gehad dat van die senior kabinetslede, soos FW de Klerk, sonder Botha se goedkeuring begin optree het in 'n poging om 'n onhoudbare situasie te beredder. Hierdie optrede, wat hul Botha se gramskap op die hals gehaal het, het gelei tot sy besluit om die tuig na elf jaar neer te lê. In die stryd om leierskap wat op Botha se bedanking gevolg het, was ministers FW de Klerk en Barend du Plessis die gunstelinge om hom op te volg. Teenoor Botha se diktatoriale bestuurstyl, was De Klerk se meer pragmatiese benadering deurslaggewend toe hy in die verkiesing vir 'n nuwe NP-hoofleier die meerderheid stemme behaal het. Hiermee het 'n nuwe era vir die Suid-Afrikaanse – en ook die regse – politiek aangebreek.⁵⁷ Sedert sy oorname sou De Klerk die NP herposisioneer as 'n “hervormingsgesinde” party wat met die apartheidsverlede wou breek, maar terselfdertyd nie die party se tradisionele ondersteunerskorps vervreem nie. De Klerk was egter in 'n moeilike posisie en hy moes onder moeilike omstandighede ongewilde besluite deurvoer.⁵⁸

In die lig van die algemene verkiesing wat slegs enkele weke later gehou moes word, was die openbare vertoon van verdeeldheid in die NP nadelig vir die party. Die NP se beeld is 'n knou toegedien en veral konserwatiewe Nasionaliste se vertroue in hul party is geskaad. Ten einde die vertroue te herstel, het die NP in sy verkiesingsveldtog gepoog om, soos die regse partye, blanke vrese as onderliggende propagandamotief te benut. Die verkiesingsveldtog, wat al beskryf is as die “smear and fear”-veldtog,⁵⁹ is veral gekenmerk deur die party se paniekbevange poging om ontsenude kiesers na die “protective laager of the NP”⁶⁰ terug te lok. Daar is

57 WH Strong, *Die algemene verkiesings van 1987 en 1989 en die politieke gebeure daartussen* (M.A., Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1993), pp. 172-175; A Kamsteeg en E van Dijk, *FW de Klerk: man van die oomblik* (Kaapstad, 1990), pp. 46-57; Ries en Dommissie, pp. 217-252; K Maguire, *Politics in South Africa: from Vorster to De Klerk* (Edinburgh, 1991), pp. 37-38; P Waldmeir, *Anatomy of a miracle* (Londen, 1997), pp. 110-113; FW de Klerk, *Die laaste trek: 'n nuwe begin* (Kaapstad, 1998), pp. 155-165; Aucamp, pp. 191-217.

58 H Giliomee, *Die laaste Afrikaner-leiers: 'n opperste toets van mag* (Kaapstad, 2012), pp. 307-313.

59 Joyce, pp. 105, 137.

60 *Sunday Times*, 3 September 1989, p. 17.

volledig gewys op die gevare van 'n oorwinning na links, maar veral na regs. Die KP was duidelik in die NP se visier en kiesers is gewaarsku: "'n Stem vir die KP is 'n stem vir onrus, geweld en bloedvergieting ... Dink jy Bruin- en Swartmense sal tevrede wees om summier verskuif te word? Wil jy regtig hê dat hulle in die arms van die ANC gejaag word?"⁶¹ Met die belofte van "ons het die planne, oplossings en die leier"⁶² is gepoog om kiesers gerus te stel. Die NP kon egter geen duidelike beleidsriglyne aan die kiesers gee nie. Hoewel vae beloftes van toekomstige hervormings gemaak is, was daar 'n huiwering om dit in besonderhede uit te spel uit vrees dat sodanige vooruitskouings rampspoedige gevolge vir die party se vertoning by die stembus sou inhou.⁶³ Ter bevestiging hiervan het die KP in sy mondstuk, *Die Patriot*, aangevoer die NP "word in sy optrede gedryf deur vrees vir die KP"⁶⁴ en dat die NP daarom "nie wou toelaat dat die gesprek in die verkiesing handel oor die wesenlike vraagstukke nie".⁶⁵

Dit ly geen twyfel nie dat die uitbarsting van onmin in die NP dié party se vernaamste opposisie, naamlik die KP en die Demokratiese Party (DP), in die verkiesing bevoordeel het. Terwyl die NP se veldtog duidelik nie gekenmerk is deur dieselfde mate van selfvertroue as wat die geval met vorige verkiesings was nie, was die KP, wat homself as 'n sterk en verenigde party teenoor die "futlose" NP voorgestel het, triomfantelik. Blanke vrese is onbeskaamd uitgebuit en regse verkiesingspropaganda het grootliks uit waarskuwings teen die NP, DP, ANC en die angswekkende gevolge van 'n swart meerderheidsregering bestaan. Die KP het onder meer die blanke kieser gewaarsku dat 'n stem vir die NP beteken dat "u en u nageslag meedoen aan die vernietiging van ons selfbeskikkingsreg in ons eie vaderland".⁶⁶ Oud-president Botha se kritiek op sy opvolger se pragmatisme het ook handig te pas gekom en blankes is daarop gewys dat "selfs mnr. PW Botha waarsku teen mnr. De Klerk!!".⁶⁷

Temas wat veral prominent in die KP se vreespropaganda gefigureer het, was die moontlikheid van 'n "Swart meerderheidsregering onder 'n Swart

---

61 CJ van R Botha, *Wil jy hê jou stem moet só werk met Suid-Afrika?* (pamflet, Potchefstroom, 1989), p. 1.

62 *Ibid.*

63 J Pampallis, *Foundations of the new South Africa* (Kaapstad, 1991), p. 303; *Eastern Province Herald*, 9 September 1989, p. 4; Du Pré, p. 88; Ries en Dommissie, pp. 228, 239-240; *S.A. Observer*, Oktober 1989, p. 6.

64 *Die Patriot*, 8 September 1989, p. 5.

65 *Ibid.*

66 RG Claassens, *U keuse op 6 September: rasgemengde vaderland of blanke Suid-Afrika?* (pamflet, Bloemfontein, 1989), p. 2.

67 BG Pienaar, *Heilbron kiesafdeling - NP vervalsing bewys* (pamflet, Heilbron, 1989), p. 2.

staatspresident”⁶⁸ vir Suid-Afrika “met dieselfde gevolge as in die res van Afrika”.⁶⁹ Daar is veral gewys op die “gevaar van verswelging”⁷⁰ van blankes deur swartes onder NP-bewind. Die kwessie van ’n “eie, soewerein-onafhanklike vaderland”⁷¹ vir blankes is as die enigste redding voorgelê, want, het die KP gewaarsku, onder die NP-bewind het “die blankes nie meer ’n eie land nie”.⁷² Volgens die KP was die kernverskil tussen dié party en die NP “geleë in die uitgangspunt oor wie se land Suid-Afrika is”.⁷³ Terwyl blankes glo die ergste kon verwag onder NP-bewind, het die KP die kiesers gerus gestel dat dié party “verbete veg vir die belange van die Blankes in Suid-Afrika”⁷⁴ en onderneem dat hy “nie met die ANC of sy leier, Mandela, [sal] onderhandel nie omdat dit ’n terroristiese [sic] en kommunistiese organisasie is”.⁷⁵

Die ander regse party wat aan die verkiesing deelgeneem het, naamlik die HNP, het in sy verkiesingsveldtog baie kritiek op die NP en veral die KP gelewer. Terwyl die NP voorgestel is as ’n “linkse” party, is die KP smalend beskryf as ’n potensieële NP-regering “met ’n regse mombakkies”⁷⁶ en daarom nie te vertrou was nie. HNP-leier, Jaap Marais, het die KP erg verkwalik dat hy nie ’n samewerkingsooreenkoms met die HNP en ander regse groepe wou aangaan en daardeur ’n verenigde regse front wou vorm nie.⁷⁷ Die HNP het ook die idee van onderhandelings met die ANC totaal verwerp en kiesers is gewaarsku dat “magsdeling niks anders (is) as magsoordrag in paaiemente nie”.⁷⁸ Soos met vorige verkiesings, was die HNP se verkiesingspropaganda sterker op die blanke werkersklas en boeregemeenskap gemik. Die HNP het die blanke werkers en boere se vrese aangespreek deur te belooft dat hy sal staan vir “die beskerming van die Blanke Volk se arbeidsmark deur werkreserwing”⁷⁹, asook die implementering van ’n beleid wat “die boerebevolking op hulle plase sal bestendig en versterk as die sedelike ruggraat van ons volk”.⁸⁰ Die HNP het ook gewaarsku hy “sal sterk optree teen onlusstokers, kommunisme, terrorisme en buitelandse inmenging”.⁸¹

68 Anon, *Algemene verkiesing: 3 Aug. tot Sept. u keuse: blanke regering in ’n eie vaderland of rasgemengde regering en vaderland* (pamflet, Bloemfontein, 1989), p. 2.

69 *Ibid.*

70 M Wilken, *Op 6 Sept. moet u kies: tussen die NP se integrasie of die KP se selfbeskikking* (pamflet, Kroonstad, 1989), p. 4.

71 RG Claassens, *Mnr Louis Stofberg - KP Sasolburg* (pamflet, Bloemfontein, 1989), p. 2.

72 G Claassens, *Fauresmith kiesafdeling* (pamflet, Bloemfontein, 1989), p. 3.

73 RG Claassens, *Adv. Alex Danzfuss - kiesafdeling Fauresmith* (pamflet, Bloemfontein, 1989), p. 2.

74 Anon, *KP vir ’n blanke toekoms* (pamflet, Kroonstad, 1989), p. 1.

75 Pienaar, p. 2.

76 JH Meyer, *Virginia stem Van de Graaf* (pamflet, Welkom, 1989), p. 1.

77 *Die Afrikaner*, 13 September 1989, p. 1.

78 K van Tonder, *Henk van de Graaf - HNP* (pamflet, Pretoria, 1989), p. 3.

79 JJ Botha, *HNP- die beginselvas party!* (pamflet, Lindley, 1989), p. 3.

80 *Ibid.*

81 *Ibid.*

Vir die HNP, wat beskryf kan word as in wese ver-regs, het die oplossing van Suid-Afrika se politieke probleme gelê in “die beginsel dat die Witman in Blank Suid-Afrika moet regeer en dat die swart volke en Kleurlinge hul politieke mag en gesag net in die tuislande sal uitoefen”.⁸² Die KP se oplossing was die beleid van partisie waarvolgens “grond verdeel [word] sodat elke groep homself regeer in sy eie land”.⁸³ Net soos die NP, het nóg die KP nóg die HNP die praktiese implementering van hul onderskeie beleidsrigtings aan die kiesers uitgespel. Vrees het hierin 'n rol gespeel, want terwyl die NP, soos reeds genoem, besonderhede weerhou het uit vrees dat kiesers die beoogde hervormings sou verwerp, het die regse partye blykbaar gevrees dat die besef van die praktiese onuitvoerbaarheid van hul beleide kiesers sou ontnugter. Die politiek van vrees het dus op 'n teenstrydige manier in die blanke politiek gemanifesteer.⁸⁴

Hoewel die uitslag van die 1989-verkieping op groeiende steun vir die DP gedui het, het dit terselfdertyd 'n neiging na regs in die blanke politiek bevestig. Dat veral die KP daarin kon slaag om heelwat onsekere kiesers na sy kant oor te haal, het duidelik geblyk uit die steun wat die NP aan eersgenoemde afgestaan het. Deur 'n bykomende 17 setels in hoofsaaklik plattelandse kiesafdelings van die Transvaal en die OVS van die NP af te neem, kon die KP sy seteltal van 22 tot 39 opstoot. Tesame met die 12 setels wat die DP van die NP afgeneem het, is dit duidelik dat die NP – hoewel die party steeds op sy eie kon regeer – 'n gevoelige verlies gely het. Die NP het van 123 setels na 93 teruggesak. In die lig van die KP se goeie vertoning kan daar dus aangevoer word dat die swaai na regs in die blanke politiek wat in die 1987-verkieping sigbaar was, nie 'n tydelike fluktuasie was nie, maar eerder 'n tendens.⁸⁵ Ten spyte van die NP se pogings om blankes gerus te stel, het 'n vrees vir die onbekende volgens Kobie Coetsee, destydse Vrystaatse NP-leier, daartoe gelei dat kiesers “die bekende van die huidige bestaan verkies bo die sterker toekoms wat die NP wil ontsluit”.⁸⁶

Indien die vertoning van die regse stem teen die breër agtergrond van die laat tagtigerjare beoordeel word, is dit duidelik dat ander faktore as blote partypolitieke kwessies 'n deurslaggewende rol in die groei van die KP se steunbasis gespeel het. In hierdie opsig word gewys op demografiese tendense, ekonomiese veranderinge

---

82 *Ibid.*

83 RG Claassens, *Adv. Alex Danzfuss...*, p. 2.

84 *Eastern Province Herald*, 9 September 1989, p. 4; Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992.

85 NJ Rhodie *et al.*, *Blankes se persepsies van die parlementêre verkiesing op 6 September 1989 soos afgelei uit empiriese opnamebevindings* (RGN-verslag: geleentheidspublikasie 46), p. 8; Rhodie, p. 134; Maguire, p. 36; Strong, pp. 196-199; R Bethlehem, “Hair trigger”, *Leadership SA* 8(7), 1989, p. 10; *Eastern Province Herald*, 9 September 1989, p. 4; *Die Volksblad*, 7 September 1989, p. 1.

86 *Die Volksblad*, 7 September 1989, p. 1.

en politieke faktore wat teen die einde van die tagtigerjare die Suid-Afrikaanse realiteit begin beïnvloed het. Hierdie faktore is ook van belang ten opsigte van die rol wat die vreesfaktor in daardie stadium in die blanke, en veral regse, politiek gespeel het.

3.1 Demografiese faktore

Demografie is 'n kragtige lotsbepaler en hier van belang is die buitengewoon snel aanwas van swart mense in verhouding tot die blanke segment van die Suid-Afrikaanse bevolking, sowel as die grootskaalse toename in die swart verstedelikingskoers.⁸⁷ Die groeiende konsentrasies van swart mense in die townships, aangrensend aan die blanke woonbuurte in veral stedelike gebiede, het nie net bepaalde maatskaplike gevolge ingehou nie, maar ook blankes se persepsie van 'n groterwordende sigbare “swart bedreiging” en 'n gepaardgaande gevoel van “omsingeling” versterk. In veral stedelike gebiede aan die destydse Witwatersrand het die blanke woonbuurte as't ware eilande in 'n see van swart informele nedersettings geword. Die gevolg daarvan was 'n toestand wat Fergal Keane beskryf as “the burgeoning paranoia of the suburbs”.⁸⁸ Hierdie wit enklaves, waarvan vele die woonbuurte van werkers- en laer-middelklas wittes was, het ook toenemend teikens geword van misdade wat deur die verarmde swart “plakkers” gepleeg is. Die verband tussen die neiging tot fisiese en psigiese verskansing en die groeiende reaksionêre sentimente onder blankes, moet in die lig van hierdie tendense beskou word.⁸⁹

3.2 Ekonomiese faktore

Teen die einde van die dekade tagtig het dit duidelik geword dat die omvattende ekonomiese sanksies wat in 1985 en 1986 wêreldwyd, veral deur die VSA en Europese Ekonomiese Gemeenskap (EEG), teen Suid-Afrika ingestel is, sy tol begin eis het. Die nadelige uitwerking van sanksies was nie net merkbaar in die agteruitgang van die Suid-Afrikaanse ekonomie nie, maar ook in die mate waartoe die blanke werkersklas slagoffers van die resessie geword het. Rasionalisering het sy tol onder veral blanke spoorweg- en mynwerkers geëis. Ekonomiese vrese wat verband hou met die vrees vir die verlaging van die lewenstandaard en geldelike verarming het gevolglik hier 'n rol gespeel. Die verband tussen hierdie tendens en die groeiende reaksionêre sentimente onder blankes moet gesien word in die

87 Vir meer besonderhede sien Anon, *Suid-Afrikaanse statistieke 1993* (Pretoria, 1993), tabelle 1.6 en 1.7.

88 Keane, p. 99.

89 *Ibid.*, pp. 100-101; Onderhoud: CP de Kock, Pretoria, 27 November 1991; K Manzo *et al.*, “Noodsaaklike vereistes vir 'n onderhandelde skikking: vrese en verwagtinge van die Afrikanerelite”, *Politikon* 17(2), Desember 1990, p. 35; Baker, pp. 70-71.

lig van die feit dat negatiewe veranderinge op ekonomiese gebied noodwendig opposisiepartye na links of regs versterk. In die blanke werker se geval het hierdie ekonomiese tendens die regse politiek versterk.⁹⁰

3.3 Politieke faktore

In die laaste instansie behoort die rol van politieke faktore in die groei van die regse steunbasis ook as van deurslaggewende belang verreken te word. Dit is veral die verloop van gebeure in Namibië gedurende 1989, naamlik die implementering van die Verenigde Nasies (VN) se Resolusie 435 waardeur Suid-Afrika hom aan Namibië moes onttrek, en 'n algemene verkiesing gehou moes word om 'n regering aan te wys, wat van belang is. Vir vele blankes, veral regse blanke Suid-Afrikaners, was hierdie gebeure traumaties vanweë die sentimentele en ander bande wat reeds vir jare lank tussen die Republiek en sy “vyfde provinsie” bestaan het. Sout is verder in die wonde gevryf toe die South West African People's Organisation (SWAPO), die swart Namibiese bevrydingsbeweging waarteen die Suid-Afrikaanse Weermag (SAW) jare lank in 'n stryd gewikkel was, die algemene verkiesing oortuigend gewen het. Aangesien SWAPO, soos die ANC, vir jare lank deel van blanke Suid-Afrikaners (en blanke Namibiërs) se vreespersepsies van die “swart bedreiging” gevorm het, is dit nodig om die effek wat hierdie gebeure op regse blankes se politieke denke gehad het, te ondersoek. Die NP-regering is onder meer deur die KP-leier daarvan beskuldig dat hy Namibië se blanke inwoners aan SWAPO “uitverkoop” het en daar is gemeen dat dit wat in Namibië gebeur het “'n proeflopie is vir wat in Suid-Afrika moet gebeur”.⁹¹ Gevolglik is in regse geleedere tot die slotsom gekom dat die NP besig was om te “kapituleer” – 'n mening wat klaarblyklik ook onder blankes buite die regse politiek versterk is.⁹²

'n Ander politieke faktor wat steeds in belangrikheid toegeneem het, was die groeiende weerstand van die meestal swart buite-parlementêre protesbeweging ná 1987. Bo en behalwe die ANC se internasionale veldtog teen die NP-regering, het sy militêre vleuel, uMkhonto weSizwe (MK), steeds voortgegaan met sabotasie-aanvalle op sagte teikens.⁹³ Verder is die land ook deur ongekende stakings en

90 Onderhoud: JA Marais, Pretoria, 25 November 1991; DA Louw, “When South African whites close ranks, change will become more difficult”, *The Idahonian*, 1986, geen bladsynommers; H Kotzé en E Lourens, “Considering the swing to the right – some thoughts on the 1987 election result”, DJ van Vuuren *et al.* (reds.), *South African election 1987: context, process and prospects* (Pinetown, 1987), p. 368; Strong, pp. 207-219.

91 *Beeld*, 16 November 1989, p. 6.

92 SJ Becker, *Suidwes-Afrika/Namibië: van wit bewind na swart meerderheidsregering* (pamflet, Windhoek, s.a.), pp. 2-23; Moorcraft, pp. 213-249; *Die Transvaler*, 16 November 1989, p. 2.

93 Vir meer besonderhede oor die ANC se sagte teiken-strategie gedurende die laat tagtigerjare, sien J-A Stemmet, *Apartheid under siege, 1984-1988: actions and reactions* (D. Phil., Universiteit van die Vrystaat, 2002), pp. 307-315.

massa-aksies geteister. In die plek van die UDF, wat in 1988 verbied is, is die Mass Democratic Movement (MDM) as 'n nuwe sambreelligzaam in 1989 in die lewe geroep. Van belang is veral die rol van kerklikes, waaronder biskop Desmond Tutu van die Anglikaanse Kerk, dr. Alan Boesak van die Wêreldraad van Kerke en dr. Beyers Naudé van die NG Sendingkerk in Afrika, wat die plek van die uitgeweke en verbanne swart politieke leiers ingeneem het. Deur apartheid as “sonde”⁹⁴ en “'n misdaad teen die mensdom”⁹⁵ te verklaar, sowel as die leerstelling van die Bevrydingsteologie dat “God Hom aan die kant van die onderdrukte skaar”,⁹⁶ is 'n ernstige aanspraak op veral regse blankes se moraliteit gemaak. Nie net is laasgenoemde noodwendig as deel van die sogenaamde “onderdrukkersklas” geïmpliseer nie, maar boonop as mense wat steeds segregasie voorgestaan het. Die gevolg hiervan was dat van die geaffronteerdes hul tradisionele geestelike instellings, wat toenemend “liberale” politieke geluide begin maak het, verlaat het. So byvoorbeeld het veral konserwatiewe Engelssprekende blankes die Anglikaanse Kerk verlaat weens biskop Tutu se politieke betrokkenheid. Tutu, na wie sommige (regse?) Engelssprekende blankes sinies as die “political priest”⁹⁷ verwys het, se opgang en optrede in die politieke arena het gelei tot “shock as well as anger and disappointment among white Anglicans”.⁹⁸ Hierdie tendens was egter veel sterker onder konserwatiewe Afrikaanssprekende blankes wat die NG Kerk, wat in 1986 besluit het dat apartheid nie langer Bybels geregverdig kon word nie, vir die nuutgestigte “regsgesinde” Afrikaanse Protestantse Kerk (APK)⁹⁹ begin verlaat het.

4. DIE REGSE POLITIEK AAN DIE EINDE VAN DIE TAGTIGERJARE: VREES, FATALISME EN 'N TERUGGRYP NA DIE “VEILIGE LAER”

'n Uitstaande kenmerk van die blanke politiek aan die einde van die tagtigerjare van die vorige eeu is die verharding van politieke houdings en die gepaardgaande groeiende reaksionêre sentiment in breë blanke geleedere. Hierdie tendens, wat gesien moet word teen die agtergrond van die demografiese, ekonomiese en

94 *Kerkbode* 185(5), 17 September 2010, p. 13.

95 In navolging van die VN se verklaring in 1973 van apartheid as 'n misdaad teen die mensdom.

96 Sien MBG Motlhabi, “Liberation Theology: an introduction” in PGR de Villiers (red.), *Liberation Theology and the Bible* (Pretoria, 1987), pp. 1-14.

97 JW de Gruchy, “The transfiguration of politics” in L Hulley *et al.* (reds.), *Archbishop Tutu: prophetic witness in South Africa* (Kaapstad, 1996), p. 50.

98 J Allen, *Rabble-rouser for peace: the authorised biography of Desmond Tutu* (New York, 2006), p. 265.

99 Anon, *Kerk en samelewing: 'n getuienis van die Ned. Geref. Kerk, Oktober 1986* (Bloemfontein, 1986), pp. 52-53; Giliomee, p. 621; *Kerkbode* 185(5), 17 September 2010, p. 12; P Zulu, “The politics of internal resistance groupings” in Berger en Godsell (reds.), pp.138-141, 145-146; *Kerkbode* 186(3), 18 Februarie 2011, p. 16.

politieke faktore wat reeds belig is, kan toegeskryf word aan 'n gees van fatalisme wat onder blankes posgevat het. Hierdie argument is van belang vanweë die mate waarin vrees direk hiermee in verband staan. Die verband word gelê tussen die demoraliserende effek van vrees en die ontstaan van 'n fatalistiese “oordeelsdag”-mentaliteit. Angs, onsekerheid, ontnugtering en bitterheid is kenmerkend van hierdie mentaliteit. Die kumulatiewe gevolg hiervan is dikwels die ondermyning van rasionele politieke denke en gedrag. Hierdie fatalistiese tipe vrees, wat volgens Jan van der Merwe eie aan die Afrikaner is, kan ook beskryf word as 'n “soort afwagende vrees”¹⁰⁰ wat daarop dui dat een of ander vorm van bedreiging wat gevrees word voortdurend op die horison verskyn. Dit wil voorkom of die nuwe-effekte van fatalisme nie noodwendig 'n regse politieke houding onderlê nie, maar eerder begunstig. Hierdie argument word onder meer gegrond op die feit dat mense geneig is om in tye van onsekerheid, verwarring en vrees eerder terug te gryp na die ou en bekende politieke weë, as om nuwe weivelde op te soek.¹⁰¹ Alvorens die effek van fatalisme in tradisioneel regse blanke geleedere ondersoek word, word gekyk na die mate waartoe hierdie toestand ook in Engelssprekende blanke geleedere, sowel as in die NP-dampkring, 'n neiging na regs gestimuleer het.

Ter verklarung van die neiging na 'n reaksionêre politieke houding in Engelssprekende blanke geleedere, moet daarop gelet word dat navorsingsbevindinge toon dat die deursnee Engels- en Afrikaanssprekende blanke se politieke houdings en vrese nie net grootliks ooreengestem het nie, maar ook op die feit dat sommige Engelssprekendes vir jare lank 'n valse beeld van liberalisme voorgehou het. Hierdie argument is van belang vir die verduideliking van groeiende regse sentiment in hierdie geleedere in die laat tagtigerjare. Dit wil voorkom of Engelssprekende blankes, wat 'n belangrike deel van Suid-Afrika se besittersklas was, se relatiewe welvaart 'n sekere soort liberalisme pynloos gemaak het. Namate hul ekonomiese posisie egter sedert die middel tagtigerjare weens politieke en ekonomiese veranderinge begin verswak het, het die vrees dat hulle hul welvaart uiteindelik sou moes prysgee, die “liberale opsie” minder aantreklik gemaak. Dit was egter nie net om ekonomiese redes dat Engelssprekende blankes hul politieke voorkeur begin heroorweeg het nie. 'n Faktor waarna die skrywer Rian Malan

100 *Volksblad*, 26 Mei 2010, p. 9.

101 MN Marger, *Elites and masses: an introduction to political sociology* (New York, 1981), pp. 356-357; LJ Thompson, *A history of South Africa* (Sandton, 1990), p. 242; CC O'Brien, “What can become of South Africa?”, *The Atlantic Monthly* 257(24), Maart 1988, pp. 60-61; AJ Pelsler, “Reaksionêre politieke geweld in 'n nuwe Suid-Afrika: die geskiedenis van die toekoms?”, *Joernaal vir EietydseGesiedenis* 18(2), Desember 1993, p. 119; P Frankel (red.), *State, resistance and change in South Africa* (Londen, 1988), p. 292.

verwys as die sogenaamde “law of genetic complicity”,¹⁰² met ander woorde die velkleur-faktor, het sedertdien ook ’n belangrike rol in hierdie kentering gespeel.¹⁰³

Die kwessie van etniese medepligtigheid raak in wese aan die argument dat velkleur en nie politieke sentiment nie, in die laaste instansie die finale onderskeid tussen die swart binnegroep en die blanke buitegroep getref het. Dit kom daarop neer dat swartes, veral die radikales, liberale Engelssprekende blankes as inherent en onlosmaaklik deel van die blanke onderdrukkersklas beskou het omdat hul velkleur hul as’t ware etnies medepligtig aan die blanke heersersklas se apartheidsmisdade gemaak het. Onlosmaaklik hieraan verbonde is uiteraard die kwessie van vergelding, en in besonder hierdie blankes se vrees vir willekeurige swart weerwraak. Weens die inklusiwiteit van die “apartheidserfsonde” was dit moeilik om as blanke daaraan te ontsnap. Dit is dus in hierdie opsig dat die vrees dat velkleur en nie politieke sentiment nie die finale oordeel sou fel, gesien moet word as onderliggend aan die houdingsverandering wat na 1987 in sekere segmente van die Engelssprekende blanke bevolkingsdeel ingetree het.¹⁰⁴

Hoewel dieselfde argumente in ’n mindere mate van toepassing gemaak kan word in ’n verklaring van die uitvloeï van blanke Nasionaliste na die KP, moet ander faktore egter ook in ag geneem word. Naas die moreel-slopende effek wat die reeds genoemde tendense op demografiese, ekonomiese en politieke terreine op blankes gehad het, het ’n groeiende ontevredenheid met die NP veel te doen gehad met die kentering in politieke houding wat ook in hierdie geleedere waarneembaar was. Die feit dat die eens formidabele NP skielik kwesbaar begin vertoon het weens die interne struwelinge wat met Botha se bedanking in 1989 op die spits gedryf is, het veral konserwatiewe Nasionaliste oor dié party se langtermynvermoëns laat twyfel. Hierteenoor het die KP vanuit sy magsposisie as amptelike opposisie veel meer bewegingsruimte gehad as die NP, wat toenemend voor interne en eksterne druk moes swig. Hierdie omstandighede het uiteraard die KP bevoordeel en van die party ’n aantreklike alternatief vir ontnugterde Nasionaliste gemaak. Vir vele blankes, terdeë bewus van die praktiese onuitvoerbaarheid van KP-beleid, maar, in die woorde van Christopher Wren “nostalgic for the salad days of white supremacy”,¹⁰⁵ het die KP vertroosting gebied vir die onaangename werklikheid waarin blankes hul teen die einde van die tagtigerjare bevind het. Die romantiek

102 Malan, p. 144.

103 Hochschild, pp. 119, 127-128; Malan, p. 144; Moorcraft, pp. 406-407; Van Wyk, p. 20; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

104 JS Saul en S Gelb, *The crisis in South Africa* (Londen, 1986), pp. 227-228; Malan, pp. 142, 144, 155, 236; Hope, pp. 240-241; G Leach, *The Afrikaners: their last great trek* (Londen, 1989), p. 4; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

105 CS Wren, “Rumblings on the right”, *New York Times Magazine* 140, 7 Oktober 1990, p. 35.

van 'n moontlike teruggryp na 'n tyd toe nasionalisme en nie vrees nie die dryfveer in die Afrikaner-politiek was, het vele Nasionaliste na die KP gedryf.¹⁰⁶

Die effek wat fatalisme, en daarmee saam ervarings van deprivasie, op spesifiek die gevestigde regse en ver-regse blanke politieke houdings gehad het, kan in sekere opsigte aan die hand van 'n neiging na die “irrasionele” verklaar word. Hierdie neiging moet egter in noue samehang met die psigiese welstand van die breë blanke gemeenskap in die tydperk onder bespreking gesien word. Dit het geblyk dat namate apartheid, wat volgens Breyten Breytenbach van meet af daarop gemik was “to enforce a pattern of rationality upon a reality which could not be integrated”,¹⁰⁷ toenemend gedisintegreer het, sommige blankes moeilik 'n balans tussen hul utopiese illusies en die werklikheid kon handhaaf. Die beheermeganismes wat sommige blankes toegepas het ten einde 'n “normale” leefwyse te midde van abnormale omstandighede te kon lei, het oneffektief blyk te wees. In wat dus beskou kan word as pogings om op die een of ander wyse van die onaangename (en onhanteerbare) politieke realiteit van die laat tagtigerjare te ontsnap, het sommige blankes hul tot “irrasionele” gedrag gewend. Laasgenoemde gedrag, wat grootliks 'n newe-effek van die genoemde fatalistiese of sogenaamde “doomsday”-mentaliteit is, het ook in regse blanke geleedere neerslag gevind in 'n verskeidenheid misdrywe wat gewissel het van korrupsie tot growwe menseregtevergrype.¹⁰⁸

Die neiging na die “irrasionele” in regse geleedere het nie net in die siviele sfeer neerslag gevind nie, maar ook in die sekuriteitsfeer. Hier kan byvoorbeeld gewys word op beweringe van regse betrokkenheid by polisiemoordbendes.¹⁰⁹ Dit is nodig om hierdie bewerings in die eerste instansie te sien in die lig van die destydse minister van verdediging, genl. Magnus Malan, se erkenning dat sogenaamde “onkonvensionele metodes” deur veiligheidsmagte teen die staat se vyande ingespan is. Verder het bewerings van verskeie informante sowel as slagoffers van die moordbendes, gedui op die betrokkenheid van veral ver-regses in die onderwêreld van geheime, staatsgesteunde aksies teen diegene wat die apartheidsregering omver wou werp. Hoewel daar gronde bestaan vir 'n moontlike verklaring vir hierdie optrede van ver-regse lede van moordbendes aan die hand van reeds genoemde vrese, lyk dit egter of vrees in hierdie geval 'n bykomende

106 Hochschild, p. 255.

107 B Breytenbach, “Absurdity and obscenity”, *Democracy in Action*, April/Mei 1991, p. 6.

108 Breytenbach, pp. 6-7; P Metelerkamp, “Nou floreer sondes in SA”, *Insig*, Augustus 1992, pp. 10-11; Anon, “Fiddlers rampant”, *Paratus* 44(5), Mei 1993, p. 8. Baie van die vergrype en misdrywe is openbaar gemaak tydens die Waarheids- en Versoeningskommissie van Suid-Afrika se verhore (1995-1998). Vir gedetailleerde beskrywings daarvan sien A Boraine, *A country unmasked: inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission* (Oxford, 2000).

109 Vir meer besonderhede sien S Johnson, “Right side of the law”, *New Statesman and Society* 3(89), 23 Februarie 1990, p. 11; Hochschild, p. 212; Baker, p. 71; Du Pré, p. 112; *Vrye Weekblad*, 17 November 1989, p. 1.

dimensie gehad het. Die destydse redakteur van die *Weekly Mail*, Anton Harber, het na een van die bekende slagoffers van die moordbendes, Matthew Goniwe, verwys as “the dead man who haunts all our futures”.¹¹⁰ Hiermee ondersteun Harber die argument dat sommige blankes, en spesifiek regse blankes, se vergeldingstipe vrese in ’n groot mate na die opwellende en vreesaanjaende swart emosies rondom die vermoorde politieke aktiviste herleibaar was. ’n Groot deel van die anti-blanke swart woede wat sedert die middel tagtigerjare uiting in swart protesoptrede gevind het, kan verbind word aan die bewerings dat Goniwe en ander aan die hand van die moordbendes gesterf het. Die openbaarmaking in 1989 (en later ook in 1993 en 1994) van getuienis ter ondersteuning van hierdie bewerings, het rasgebaseerde emosies aan albei kante versterk: wraaksugtigheid in swart radikale geleedere en ’n vrees vir vergelding aan die blanke kant.¹¹¹

Ten slotte wil dit voorkom of politiek-verwante “irrasionele” gedrag in regse blanke geleedere gesien kan word as in werklikheid misplaaste pogings om van vrees, en in sommige gevalle rasseskuldgevoelens, ontslae te raak. In die Afrikaner se geval behoort “irrasionele” gedrag saamgelees te word met die feit dat die jarelange vertroeteling van rassemeerderwaardigheid juis eienskappe wat irrasionaliteit onderlê, waaronder gierigheid, gewetenloosheid en egosentrisme, ’n inherente deel van sommige Afrikaners se persoonlikheid uitgemaak het. Hierdie argument is ’n moontlike verklaring vir die verskynsel van irrasionaliteit by sommige regse blankes. In aansluiting hierby dien in die laaste instansie gelet te word op Vincent Crapanzano se argument, naamlik dat die feit dat veral regse blankes in die aangesig van ’n groeiende bedreiging uit vrees en nie soseer uit innerlike oortuiging nie, bly klou het aan rassevooroordeel, as ’n verklaring kan dien vir die mate waartoe irrasionele denke en gedrag in regse geleedere waarneembaar was.¹¹² Dit kom uiteindelik neer op ’n soort vrees wat raak beskryf is as “the fear that elevates racism into a principle...a fear of prejudice, of greed, of ‘baasskap’”.¹¹³

---

110 Harber soos aangehaal in Saul en Gelb, p. 222.

111 Pampallis, pp. 291-292; Hochschild, p. 212; *Vrye Weekblad*, 2 Februarie 1994, p. 12; Anon., “White heat”, p. 13; Johnson, p. 11; *Sunday Times*, 29 Mei 1994, p. 7; Heard, pp. 155-156; Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992; Onderhoud: CP de Kock, Pretoria, 27 November 1991.

112 V Crapanzano, “Beliefs sustained by fear”, *Democracy in Action*, April/Mei 1991, p. 11; Hochschild, pp. 32, 99; Du Pré, p. 116; Moorcraft, p. 407.

113 Frank Mdlalose soos aangehaal in R Scheffer, “White fears vs human fears”, *Democracy in Action*, April/Mei 1991, p. 11.

5. SLOTPERSPEKTIEWE

Die sogenaamde post-Polokwane-epog wat die Suid-Afrikaanse politieke situasie sedert 2007 kenmerk, het die rol van blanke vrees in die Suid-Afrikaanse politiek opnuut onderstreep. Hoewel vrees geensins uniek aan die regse blanke denkstroom is nie, is dit veral in daardie dampkring waar die vreesemosie 'n determinerende rol speel. Onlangse uitsprake van regse en ver-regse leiers betreffende die blanke se posisie in die huidige politieke bestel bevat talle verwysings na vrees. Die heersende vrees wissel van identiteitstipe en ekonomiese vrees tot oorlewingstipe vrees. Heelwat van die vrees wat sedert einde 2007 by wyse van openbare uitsprake na vore gekom het, is sterk in die Afrikaner se geskiedenis gewortel. Trouens, die onlangse uitings van regse vrees is in werklikheid maar slegs die volgende hoofstuk van 'n verhaal waarin vrees soos 'n goue draad deur die blanke, maar veral die Afrikaner, se geskiedenis loop. Vrees vorm dus 'n aaneenlopende kontinuum – 'n vreeslyn – en temas soos selfbeveiliging, identiteitshandhawing en selfbeskikkingsreg verskaf voortdurend momentum aan die vreeslyn. Soos die vreeslyn ontwikkel, word bestaande vrees herverpak, herbenut, misbruik en gemanipuleer.

Gedurende die laat tagtigerjare het die vreesfaktor meer as ooit tevore 'n bepalende rol in die regse politiek gespeel. Dit was die tydperk waarin apartheid as't ware in 'n staat van beleg deur die opbouwende interne en eksterne weerstand geplaas is. Dit was veral die buite-parlementêre versetbeweging, gesteun deur die verbode ANC en ander organisasies, wat hierin 'n rol gespeel het. As gevolg van die toenemende druk op die apartheidstaat, het daar in hierdie tyd ook 'n nuwe vloeibaarheid in die blanke politiek gekom. Hierdie stand van sake het die regse politiek grootliks bevoordeel, aangesien groot getalle ontsenude en ontnugterde wit kiesers sonder veel moeite na die regse kamp gelok kon word. Die politieke *status quo* wat tot nog toe 'n relatief beskermde en bevoorregte bestaan vir blankes gewaarborg het, het begin wankel. Die NP het begin swig voor druk om die bestaande politieke stelsel te hervorm en daarmee saam het die krake in dié party begin wys. Die verdelingslyn tussen die anti- en pro-reformiste in die NP het al duideliker geraak, veral sedert PW Botha uit vrees vir 'n regse afsplitsing self regse geluide begin maak het. Die gevolg was dat vrees op 'n vreemde manier in die blanke politiek begin manifesteer het: aan die een kant het die regse politici vrees as instrument gebruik om blankes na hul neo-apartheidsideaal terug te lok, en aan die ander kant het Botha vreespolitiek as wapen teen die hervormingsgesindes in sy party gebruik. In 'n sekere sin het die vreesfaktor 'n speelbal geword deurdat blanke politieke groeperinge se vrees teen mekaar afgespeel is.

Die politiek van vrees het tydens die algemene verkiesing van 1989 'n hoogtepunt bereik toe vreespropaganda onbeskaamd selfs deur opponerende

politieke partye se verkiesingstrateë ingespan is. Uiteraard het die regses die verkiesing as geleentheid benut om kiesers te wys wat op hul wag sou die NP se beoogde hervormings deurgevoer word. Dit was veral die KP wat vreespolitiek tot groot hoogtes gevoer het deur blanke vrese aan die groot klok te hang. Daar is volledig gewys op die gevare wat die NP se beplande hervormings vir die blanke minderheid sou inhou. Die voorbeeld van Afrika, in dié geval Namibië, is as die uiteinde van hervormingspolitiek voorgehou: 'n eenheidstaat met die swartes as regerende meerderheid en die blankes as geregeerde minderheid. Die verdeeldheid in regse geleedere, veral tussen die HNP en die KP, het ook duidelik tydens die verkiesing geblyk. Selfs die benutting van vreespolitiek kon nie eenheid in regse geleedere bewerkstellig nie. Die HNP het die KP as 'n potensiële NP-regering beskou en daarom was dié party nie te vertrou nie. Op sy beurt het die NP, deeglik bewus van die moontlike afskilfering na regs, self vreespolitiek bedryf deur blankes teen die gevolge van KP-styl apartheid te waarsku. Daar is aangedui dat so 'n besluit swart mense in die hande van die ANC sou dryf. Terselfdertyd het die NP kiesers wys gemaak dat 'n stem na links onverantwoordelik sou wees. Die NP het homself as die beskermende laer van ouds aan kiesers voorgehou en sodoende sy ondersteuners se vrese tydelik gesus.

Hoewel 'n relatief kort tydperk, was die jare 1988 en 1989 'n kritieke periode in Suid-Afrika se geskiedenis. Die rimpelings van hierdie twee onstuimige jare was in die swart politiek, die breë blanke politiek, en veral ook in die regse politiek, waarneembaar. In 'n sekere sin is politieke prosesse wat oor dekades lank ontwikkel het, op die spits gedryf en het swart aspirasies lynreg teenoor blanke vrese te staan gekom. Aangesien die gediskrediteerde NP-regering in daardie stadium bykans geen morele grond meer gehad het om op te staan nie, was daar min beweegruimte oor vir die blanke politieke partye. Die politieke “oplossings”, soos voorgestel deur die KP en HNP, asook die ver-regses met hul Boerestaatideale, was reeds so ver verwyder van die politieke realiteit van die dag, dat blanke kiesers alleenlik deur vreespolitiek oorgehaal kon word om daarvoor te stem. Uiteindelik het realisme tog geseëvier, maar ook nie sonder vrees nie, want toenemende dreigemente van die swart protesbewegings om Suid-Afrika onregeerbaar te maak, het De Klerk gedwing om die Rubicon, wat Botha enkele jare tevore nie kon oorsteek nie, wel oor te steek. Hierdie waagmoedige stap is in 1990 geneem met die wettiging van die ANC en ander verbode organisasies, en die vrylating van Nelson Mandela kort daarna. Duidelik het Suid-Afrika se regses voor hul grootste toets tot nog toe te staan gekom.

Vandag, meer as twintig jaar later, lyk dit of baie regses (insluitend die sogenaamde “neo-regses”) nog steeds nie die spreekwoordelike Rubicon oorgesteek het nie. Diepgewortelde vrese en vreespersepsies, sowel as die voortgesette stereotipering van swart mense as 'n buitegroep, het daartoe gelei dat

bykans dieselfde vrese wat in die jare 1988 en 1989 die regse politiek oorheers het, vandag nog 'n belangrike faktor in die regse, sowel as die breë blanke, politiek is. Die ontslape swart bewussynsleier, Steve Biko, het besondere insig in die plaaslike politieke realiteit getoon toe hy in die sewentigerjare opgemerk het dat “fear is the most important determinant in South African politics”.¹¹⁴ Bykans veertig jaar later is hierdie opmerking steeds relevant.

---

114 *City Press*, 24 April 2011, p. 2.